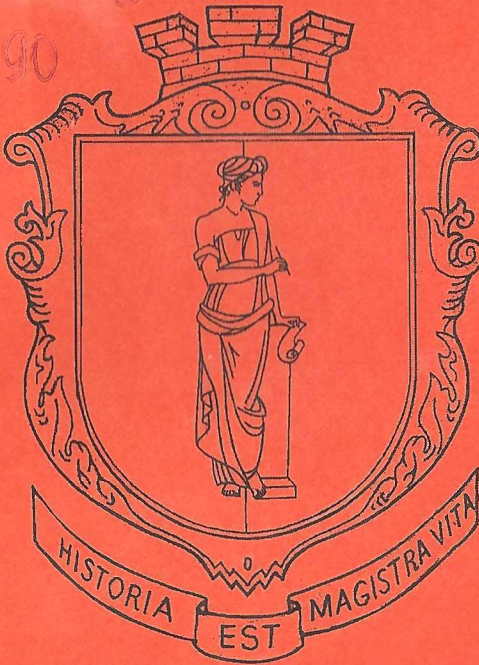

94(100)(082)

490

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 3

КОСІНЕНКО О.В.
асистент

ВІДБУДОВА І РОЗВИТОК НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА КРИВОРІЗЬКОГО ЗАЛІЗОРУДНОГО БАСЕЙНУ В 1944-1950 рр.

В історії не було воєн, які б за розмірами руйнувань та лиха, заподіяного людству, можна порівняти з Другою світовою війною. 13 вересня 1945 р. Надзвичайна державна комісія повідомила про матеріальні втрати від війни. Лише прямі збитки внаслідок руйнувань, пограбувань державного, кооперативного майна оцінювалися в 679 млрд. крб. (у довоєнних цінах). А з урахуванням воєнних видатків і втрат від припинення промислового і сільськогосподарського виробництва в районах, що перебували під нацистською окупацією, вони досягли 2 трлн. 569 млрд. крб. Ця фантастична сума більш ніж у 14 разів перевищувала усі прибутки державного бюджету СРСР за 1940 р. Було втрачено 30% національного доходу СРСР, загинуло близько 1 710 міст, понад 70 тис. сіл, близько 32 тис. фабрик і заводів [2, 134]. Наслідки війни для одного з переможців, виходячи із цих цифр, були такими ж катастрофічними, як і для переможених Німеччини та Японії.

Чи не найбільших руйнувань зазнала Україна. Протягом 1941-1944 рр. смертоносна хвиля воєнних дій двічі прокотилася по території України, де загинуло 3,9 млн. мирних жителів, 2,2 млн. було силоміць вивезено до Німеччини; 10 млн. чол. втратили притулок. На руїни було перетворено 714 міст і селищ міського типу та понад 28 тис. сіл України (понад 250 з них були спалені разом з жителями), 16,5 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ, майже 33 тис. колгоспів, радгоспів, МТС. В Україні залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Тільки прямі збитки, завдані господарству України, становили 285 млрд. крб. Ця сума вп'ятеро перевищувала асигнування УРСР на будівництво нових заводів, фабрик, залізниць, електростанцій, шахт, радгоспів, МТС та інших державних підприємств протягом усіх трьох довоєнних п'ятирічок [10, 248].

В листі рейхсфюрера СС Г.Гімлера верховному фюреру СС поліції України Прюцманну, датованому 7 вересня 1943 р. наго-

лошувалося на повному зруйнуванні покинутих областей. “Треба зробити все, щоб при відступі з України там не залишилося жодної людини, жодної худоби, ні єдиного центнера зерна, ні метра залізничного шляху, щоб не залишився цілим жоден будинок, не збереглося жодної шахти, і не було жодного неотруєного колодязя. Противнику повинна залишитися тотально спалена і розорена країна” [2, 233]. А в наказі головнокомандуючого групою військ “Зюд” генерал-фельдмаршала Манштейна від 11 вересня 1943 р. про евакуацію з окупованих областей підкреслювалася необхідність “... всіма засобами проводити руйнування всього господарського майна, яке неможливо вивезти” [1, 8].

Грабували і руйнували українську економіку не тільки німці, а і їх союзники – румуни. Так, з Кривого Рогу ними вивозилася руда, з “Трансністрії” (Бесарабія і Буковина) – кольоровий металобрухт. За офіційними даними уряду Антонеску, на початок 1943 р. в Румунію було вивезено з України понад 2 000 тракторів. До цього можна додати 19 машинно-транспортних станцій, 26 майстерень з ремонту сільськогосподарських машин і велику кількість сільськогосподарського реманенту. Загальна вартість награбованого в Україні майна, за румунськими даними, складала наприкінці війни біля 948 млрд. лей в довоєнній валюті (для порівняння витрати державного бюджету Румунії в 1941-1942 рр. склали лише 160 млрд. лей) [4, 356].

Під час окупації та відступу фашистів були зруйновані всі галузі народного господарства України, але чи не найбільше постраждали заводи і шахти залізничної промисловості. За даними Надзвичайної державної комісії СРСР, під час евакуації з України було вивезено до “третього рейху” біля 127 тис. одиниць ковальсько-пресового обладнання; зі складських запасів було вивезено 2 млн. 400 тис. тон руди чорних металів, 276 тис. тон чавуну і феросплавів, 984 тис. тон рейок і прокату чорних металів [1, 9]. Виробничі потужності чорної металургії України були практично зведені нанівець. Жоден із металургійних заводів не залишився цілим. Були зруйновані всі доменні печі, деякі з них зрівняні з землею; усі мартенівські і бесемерівські печі, всі прокатні стани були виведені із робочого стану. При руйнуванні окупанти користувалися спеціальними інструментами, які були розроблені німецькими спеціалістами. Так, підривалася нижня частина печі, в результаті чого агрегат руйнувався повністю або відбувалося осідання печі з одночасним відхилом її під своєю вагою. Широко використовували

вся метод обвалу димарів. Так, лише заводу ім. Леніна у м. Кривий Ріг було завдано збитків на 256 млн. 760 тис. крб. До Німеччини було вивезено весь шахтний двір з мостовими шихтовими кранами, підкрановими балками і колонами, підйомним механізмом і вагонетками [9, 132]. Загалом же у місті було знищено корпуси металургійного і коксохімічного заводів, заводу "Комуніст", районної електростанції, 54 шахтних ствола, загальний збиток становив 1,2 млрд. крб. [6, 306].

Отже, підводячи підсумки, можна сказати, що промисловість України на момент визволення її території дійшла до катастрофічного рівня зруйнувань. Так, за даними перепису, який провели органи державної статистики, на початок 1944 року валова продукція важкої промисловості України за 1943 рік у дев'яти областях республіки, визволених від окупантів, складала 1,2% довоєнного обсягу виробництва [4, 10]. Такого різкого падіння випуску продукції промисловість України ще не знала.

Аналізуючи великомасштабний відступ німецько-фашистських окупантів та їх союзників у 1943-1944 рр., можна вважати, що ця воєнна операція перетворювалася в політику тотального руйнування. Але не треба забувати, що ця акція повторювалася вдруге, оскільки величезних збитків було завдано українській промисловості ще у 1941-1942 рр. під час відступу радянських військ. Руйнування напластовувалися на руйнування.

Зважаючи на це все, деякі із західних експертів вважали, що для відновлення господарства СРСР потрібно не менше 20-25 років, а дехто називав навіть 100 років. Сталося, однак, зовсім не так, що й давало підстави впродовж багатьох десятиліть глузувати над західними пророцтвами. Та при цьому не називалися справжні, не романтизовані причини швидкої відбудови. До них насамперед слід віднести можливості, що їх створювала централізована тоталітарна система в мобілізації людських і матеріальних ресурсів.

Одним із наочних виявів цього став четвертий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, а в серпні того ж року Верховна Рада УРСР прийняла закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства УРСР.

Протягом 1946-1950 рр. обсяг капітальних вкладень у господарство країни становив понад 65 млн. крб. (у довоєнних цінах). Це перевищувало відповідні капіталовкладення за три довоєнні п'ятирічки, разом взяті. При уряді у Москві було створено спеціальний комітет з відбудови народного господарства,

який здійснював координацію й спрямовував усю роботу. З Уралу, Далекого Сходу, Поволжя та інших регіонів в Україну направлялися кадри, надсилалася техніка й устаткування. Щоправда, тут доречно нагадати: устаткування евакуйованих під час наступу нацистської Німеччини на початку війни промислових підприємств так і не повернулося в Україну, оскільки це вважалося недоцільним. Відтак відновлення промисловості довелося розпочати фактично з нуля.

Надзвичайними зусиллями в Україні було загоєно рани війни і відбудовано промисловість. Зазначеного п'ятирічним планом на 1950 р. рівня промислового виробництва досягли у IV кварталі 1949 р. Обсяг валової продукції промисловості України в 1946-1950 рр. збільшився у 4,4 рази і перевищував рівень 1940 р. на 15% [5, 327]. Були відбудовані шахти в Донбасі, “Дніпрогес”, заводи “Запоріжсталь”, заводи і шахти Криворізького залізничного басейну, машинобудівні підприємства Києва і Харкова та багато інших.

Про розмах і темпи відбудови важкої промисловості можна судити із відбудови промислових підприємств Кривого Рогу. 22 лютого 1944 р. війська 3-го Українського фронту під командуванням Р.Я.Малиновського визволили Кривий Ріг. Відразу почалася відбудова – країні, армії був потрібен метал. Але для цього потрібно було відбудувати і те, що було знищене Червоною Армією при відступі, і те, що зруйнували окупанти у 1944 р. 23 квітня 1944 р. Державний Комітет Оборони прийняв спеціальне рішення про організацію робіт по відбудові Криворізького залізничного басейну. У 1944 р. треба було здати в експлуатацію першу чергу шахт із проектною потужністю 7 млн. 370 тис. тон руди в рік, приступити до відбудови на 34 шахтах, які повинні були запрацювати у 1945-1946 рр. [7, 101]. Уже в квітні 1944 р. на Криворіжжі за ініціативою Л.Студентова була створена перша комсомольсько-молодіжна бригада будівельників. Сам Л.Студентов, машиніст за професією, створив із членів своєї сім'ї будівельну бригаду, яка працювала на відбудові шахти рудоуправління імені Дзержинського. Його бригада систематично перевиконувала норми і перша оголосила змагання за звання фронтової. А по закінченні відбудови шахти він став бригадиром бурильників, виконуючи по 2 – 3 норми. За почином Флори Шостак на Криворіжжі виник рух дівчат, які з контор пішли працювати на відбудову шахт. Однією із перших відгукну-

лася Н.Сгорова, конторський працівник рудника ім. Артема. Надія створила будівельну бригаду із 8 дівчат, яка відмінно працювала, виконуючи норми на 400 відсотків [8, 408].

Всього на Криворіжжі було створено 570 комсомольсько-молодіжних бригад, які у 1944-1945 рр. відбудовували Кривбас, 241 із них отримали звання фронтових.

Але Кривбас все ще відчував нехватку робочої сили. Кількість жителів у місті порівняно із 1941 р. скоротилася у 2,5 рази. Чоловіків, більшість з яких були непрацездатними або обмежено працездатними, було всього 19 тис. Жителі Кіровоградської, Чернівецької, Київської, Сумської, Одеської, Миколаївської областей і Молдавії взяли шефство над Кривбасом. У місто почали прибувати робітники з усіх куточків України. До жовтня 1944 року у місто прибуло більше 6 000 молодих робітників. І у подальшому їх кількість непинно зростала [7, 101]. Так, лише на металургійний завод ім. Леніна у 1946 р. із числа випускників ФЗН прибуло 65 чоловік, демобілізованих із армії 305 чоловік, із навколишніх міст і сіл прибув 101 чоловік. У 1947 р. – із ФЗН – 82 чоловіки, із армії – 79 чоловік, інших – 570 чоловік [9, 136].

Та не лише цим обмежувалася допомога. У місто ішли колективні та індивідуальні речові і продуктові посилки, ішов обмін листами та інформацією. Відновилося традиційне соціалістичне змагання криворіжців із гірниками Донбасу. Уже 16 березня 1944 р. на загальноміському мітингу на честь визволення Кривбасу було оголошено виклик на трудове змагання, який прийшов із донецької шахти ім. Фелікса Кона. Виклик було прийнято. На початок 1945 р. в змаганні Кривбас – Донбас приймало участь більше 33 тис. криворіжців [8, 419]. У подальшому цей рух набув масового характеру.

Усі ці мобілізаційно-пропагандистські заходи, “соціалістичні змагання”, “рухи передовиків і новаторів виробництва” тісно перепліталися із реальним, повсякденним ентузіазмом людей, їх готовністю до самопожертви. Відбудовуючи господарство, люди відроджували, в першу чергу, нормальне життя для себе і своїх дітей. Важкими були умови, в яких жили і працювали люди, але їх підтримувала віра в краще життя.

Незважаючи на труднощі відбудови, велика увага приділялася соціально-побутовим умовам жителів Кривбасу. На кінець 1944 р. відновилося навчання у гірничому та педагогічному інститутах. Відкрили двері 48 шкіл, 13 клубів, кінотеатр, драма-

тичний театр, 73 бібліотеки [6, 308]. Значною подією в житті міста стала робота виїздної редакції газети “Комсомольська правда”. За 2 місяці 1944 р. журналісти “Комсомолки” випустили 60 номерів газет і плакатів, 43 повідомлення Совінформбюро загальним тиражем 115 тис. екземплярів, показали 68 кіносеансів. Велику увагу приділяли оздоровленню дітей. Так, у травні 1944 р. 500 дітей було оздоровлено у піонерських таборах, 300 – у санаторіях, тисячі дітей побували у літніх оздоровчих майданчиках. “Ми не тільки будуємо шахти, заводи..., - писали криворізьці воїнам 3-го Українського фронту в листопаді 1944 р., - ми не тільки добуваємо руду, ми одночасно відновлюємо наше місто, культурно-побутові установи” [3, 39].

Всі ці заходи дали результат. На листопад 1944 р. в місті працювало 20 шахт, які дали 1 200 тон сировини, а на кінець 1945 р. іще 20, в тому числі першу чергу знаменитого “Гіганта”, найбільшої залізорудної шахти Радянського Союзу; видобуток залізної руди становив 3 816,4 тис. тон [6, 307].

До 1951 р. видобуток руди на Кривбасі склав 21 033 тис. тон проти 19 182 тис. тон у 1940 р. [6, 309], що дорівнювало 50% всесоюзного видобутку.

Перший криворізький метал відбудованого Криворіжжя країна отримала 1 квітня 1949 р., його дала доменна піч № 1 заводу “Криворіжсталь”, а в січні 1950 р. була пущена домна № 2. В лютому 1949 р. країна отримала криворізький кокс. В роки першої післявоєнної п’ятирічки було виплавлено 870 тис. тон чавуну, вироблено 1 379 тис. тон коксу [11, 120]. Суттєво був розширений і реконструйований завод “Комуніст”.

Підводячи підсумки 4 п’ятирічки, можна відмітити, що промисловість Кривбасу поступово піднімалася з руїн завдяки насамперед героїзму народних мас. Понад 70% робітників промислових підприємств України досягали норм виробітку переважно ручною працею. Відсутність належної техніки безпеки, численні “штурми”, низька кваліфікація робочих кадрів (часто це були 17 – 19-річні юнаки і дівчата) призводили до значного травматизму. Під час відбудови і спорудження нових об’єктів майже не бралися до уваги екологічні аспекти. Ігнорування світового досвіду, ідеологічні амбіції завдавали великої шкоди в царині науково-технічного і соціального прогресу. На відбудові

окремих об'єктів на початку четвертої п'ятирічки використовувалася праця військовополонених, що суперечило відповідним міжнародним конвенціям.

За офіційними даними, четвертий п'ятирічний план за загальним обсягом виробництва промислової продукції було виконано за 4 роки і 3 місяці, хоча, як і у попередніх п'ятирічках, показники виробництва продукції групи "Б" були нижчими від показників групи "А". Зайвий раз підтверджувалося, що життєвому рівню людей приділялася другорядна увага.

Література

1. Ветров І.Г. Тотальне зруйнування індустріальних центрів України під час відступу німецько-фашистських військ та їх союзників // Історія в школі. – 1999. - № 10.
2. Война Германии против Советского Союза. 1941-1945 гг. Документальная экспозиция г. Берлина к 50-летию со дня нападения Германии на Советский Союз / Под ред. Рейнгарда Рюрупа. – Берлин: ARGON, 1991.
3. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. (1941-1945). Сборник документов и материалов. – Днепропетровск, 1962.
4. Загорулько М.М., Юденков А.Ф. Крах плана «Ольденбург» (О срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). – 3-е изд. – М.: Экономика, 1980.
5. Історія України. Посібник /Під ред. Смолія В.А. – К.: Альтернатива, 1997.
6. История городов и сел Украинской ССР. В 26 т. Днепропетровская обл. – К., 1977.
7. Кривому Рогу – 200. – Дніпропетровськ: Промінь, 1975.
8. Очерки истории Днепропетровской областной партийной организации. – Днепропетровск: Промінь, 1979.
9. Прохоров В.С., Деда Б.И., Горяной В.Д. Криворожский металл (Очерки истории Ордена трудового Красного знамени металлургического завода им. В.И.Ленина). – Днепропетровск: Промінь, 1964.
10. Сторінки історії компартії України: запитання і відповіді. – К.: Либідь, 1990.
11. Техничко-економический горнорудный справочник. – К., 1963.